

Τηλεργασία και κεφάλαιο

Ένα σχόλιο για το ποσοστό κέρδους και την οργανική σύνθεση κεφαλαίου

Γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΙΣΙΝΑΣ*

Η τηλεργασία, δηλαδή η εργασία μέσω τηλεματικών τεχνολογιών, είναι ένα φαινόμενο το οποίο έχει συζητηθεί αρκετά. Οι πρόσφατες εμπειρίες της πλειονότητας των εργαζόμενων διεθνώς αποτελούν τη βάση αυτής της συζήτησης. Τα θετικά και τα αρνητικά αποτελέσματα της ευελιξίας, οι άγραφες-απλήρωτες υπερωρίες, η δυνατότητα αναβολής επενδύσεων μεταξύ άλλων είναι θέματα τα οποία έχουν συζητηθεί τόσο στη χώρα μας, όσο και διεθνώς. Το παρόν σχόλιο γίνεται στο περιθώριο αυτής της συζήτησης ως μια απόπειρα βαθύτερης κατανόησης των μηχανισμών και των μεταβολών που συνεπιφέρει η τηλεργασία στη σχέση κεφαλαίου-εργασίας, αλλά και ευρύτερα στις σύγχρονες κεφαλαιοκρατικές σχέσεις.

Τηλεργασία: μια σχέση εργασίας που ήρθε για να μείνει

Η τηλεργασία δεν αποτελεί κάτι παντελώς νέο, αλλά ένα φαινόμενο το οποίο λόγω της πανδημίας αναπτύχθηκε ιδιαίτερα έντονα. Ως τάση είχε ήδη αρχίσει να κάνει τα πρώτα της βήματα από τα τέλη του 20ού αιώνα, όταν αφορούσε κυρίως

τα υψηλόβαθμα επιχειρηματικά στελέχη. Έκτοτε έχει διαφημιστεί ως εργασία με ευέλικτους χρόνους και προγράμματα. Ενώ, ήδη την προηγούμενη δεκαετία είχε αναστατώσει της αγορές εργασίας επιτρέποντας τον υπερακτισμό θέσεων εργασίας. Τον τελευταίο χρόνο, λόγω της πανδημίας, σχεδόν όλοι πήραμε μια γεύση αυτής της ειδικής μορφής απασχόλησης.

Αυτό το ξαφνικό κύμα τηλεργασίας ήρθε για να μείνει. Τόσο διεθνώς όσο και στην Ελλάδα η πλειονότητα των επιχειρήσεων έχει αποφασίσει να διατηρήσει σε κάποιο βαθμό αυτή τη μορφή απασχόλησης για τους εργαζόμενούς της. Στη φετινή έρευνα τηλεργαζόμενων που διενεργεί κάθε χρόνο η Buffer¹ προστέθηκε η αντίστοιχη ερώτηση και μόνο στο 16% των επιχειρήσεων απάντησε αρνητικά.

Στην ίδια έρευνα, βασικές προβληματικές όψεις της τηλεργασίας όπως η δυσκολία αποσύνδεσης [από την εργασία], επιβεβαιώνονται και εντείνονται (27% των εργαζόμενων το θεωρούσε φέτος κύριο θέμα, έναντι μόλις 18% πέρυσι)² ταυτόχρονα, το 45% απαντάει πως εργάζεται περισσότερο από ό,τι με την κλασική σχέση εργασίας. Είναι συνεπώς

* Οικονομολόγος, υπ. διδάκτωρ Πανεπιστημίου Πατρών

1. <https://buffer.com/2021-state-of-remote-work> αφορά το έτος 2020.

2. Αντίστοιχα για το 2019 εδώ: <https://lp.buffer.com/state-of-remote-work-2020>

Ξεκάθαρο πως η τηλεργασία αυξάνει το ποσοστό εκμετάλλευσης των εργαζόμενων, καθιστώντας δυσκολότερη την αποσύνδεση από την εργασία, περισσότερο συνήθεις τις υπερωρίες και δυσκολότερα καταγράψιμες.

Όμως, αυτός δεν είναι ο μοναδικός λόγος που η τηλεργασία καθίσταται θελκτική για το κεφάλαιο. Ένας ακόμα λόγος σχετίζεται με τα γενικά έξοδα τα οποία έχει μια επιχείρηση. Όπως σημείωνε με αρκετά γλαφυρό τρόπο η περσινή έκθεση της Buffer, κατά την τηλεργασία οι εργαζόμενοι κάνουν μια σειρά από δαπάνες για τις οποίες όμως αποζημιώνονται σπανίως ή μερικά.³ Οι δαπάνες αυτές αφορούν τον εξοπλισμό, τον χώρο εργασίας, τη σύνδεση ή άλλες υπηρεσίες (ρεύμα) τις οποίες επιφορτίζεται η εργαζόμενη αντί του εργοδότη για να φέρει σε πέρας το έργο το οποίο απαιτείται στο «αυτόνομο» περιβάλλον της τηλεργασίας. Έτσι, εμφανίζεται ένας μηχανισμός εξοικονόμησης κόστους για το κεφάλαιο, επιτρέποντας μειωμένες δαπάνες ή λιγότερες ανάγκες για επενδύσεις στις επιχειρήσεις.⁴

3. <https://lp.buffer.com/state-of-remote-work-2020>

4. Σε έρευνα της Gartner εν μέσω πανδημίας το 20% των εργαζομένων CFOs δήλωσε ότι έχει

Ως προς τον αντίκτυπο συνεπώς της τηλεργασίας, μπορούμε να σημειώσουμε δύο βασικά στοιχεία. Πρώτον, μια τάση για διόγκωση του χρόνου υπερεργασίας, δηλαδή την αύξηση του ποσοστού εκμετάλλευσης και την παραγωγή μεγαλύτερης μάζας υπεραξίας. Δεύτερον, έναν μηχανισμό εξοικονόμησης κόστους. Παρατηρούμε πως και τα δυο αποτελέσματα αναμένεται να έχουν θετικό αποτέλεσμα για το κεφάλαιο και ευνοούν την κεφαλαιοκρατική παραγωγή. Αξίζει όμως να εστιάσουμε λίγο πιο διεξοδικά πάνω στο αποτέλεσμα της τηλεργασίας, κυρίως όσον αφορά το ποσοστό κέρδους.

Το μαρξιστικό ποσοστό κέρδους και η οργανική σύνθεση κεφαλαίου

Το ποσοστό κέρδους είναι η πλέον σημαντική οικονομική κατηγορία της μαρξιστικής πολιτικής οικονομίας όσον αφορά ζητήματα ευρωστίας των κεφαλαιοκρατικών οικονομιών. Καθώς στις καπιταλιστικές οικονομίες ο πλέον βασικός μοχλός κίνησης είναι η διαδικασία αξιοποίησης του κεφαλαίου, οι αποδόσεις αυτής της αξιοποίησης παίζουν καθοριστικό ρόλο για την εξέλιξη του συστήματος. Καθόλου τυχαία, με το ποσοστό κέρδους συνδέονται διάφορες μαρξιστικές θεωρίες κρίσης, εκ των οποίων η πιο σημαντική είναι η θεωρία της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους. Με βάση αυτή τη θεωρία όσο το κεφάλαιο αναπτύσσεται, υποκαθιστά παραγωγική εργασία με κεφάλαιο και καθώς μόνο η πρώτη συνεισφέρει με νέα αξία, μειώνει την αναλογία νέας αξίας προς επενδυθέντα κεφάλαια. Έτσι, θεωρείται ότι το μέσο ποσοστό κέρδους τείνει να μειώνεται και οι οικονομίες πιέζονται οδηγούμενες σε κρίσεις λόγω της χαμηλότερης κερδοφορίας.

αναβάλει τις δαπάνες τεχνολογίας, ενώ ένα επιπλέον 12% απαντά ότι σχεδιάζει να το κάνει. <https://www.kathimerini.gr/pages/e-ergasia/1075221/to-74-ton-ergodoton-tha-diatirisei-tin-tile-ergasiakai-meta-ton-koronoio/>

Το ποσοστό κέρδους σχετίζεται με την κατάσταση του κεφαλαίου κατά την αξιολοποίησή του. Όταν το κεφάλαιο εισέρχεται στη διαδικασία έχει (ας υποθέσουμε) μια αξία K . Την αξία αυτή τη χωρίζει σε σταθερό (σ) και μεταβλητό (μ) κεφάλαιο, ως απαιτούμενα εμπορεύματα που χρειάζεται για να ξεκινήσει η παραγωγή. Τα πρώτα (σ) αφορούν τον εξοπλισμό της παραγωγής (μηχανές και εργαλεία), τις πρώτες ύλες που μεταμορφώνονται στο τελικό προϊόν, όπως και τις βοηθητικές ύλες οι οποίες είτε αντενεργούν στις πρώτες (δευτερεύοντα στοιχεία του προϊόντος), είτε αξιοποιούνται στην ευρύτερη διαδικασία (έξοδα ενέργειας, θέρμανσης, επικοινωνίας κ.ο.κ.). Το μεταβλητό κεφάλαιο (μ) αναφέρεται στις δαπάνες για την αγορά της εργατικής δύναμης των εργαζομένων (το κόστος αναπαραγωγής της εργασίας σε όρους αξιών).

Από την κεφαλαιακή αξιοποίηση το κεφάλαιο εξέρχεται με μια αξία ικανή να καλύψει τα έξοδά του ($K = \sigma + \mu$), αλλά και ένα πλεόνασμα υπεραξίας (v), βάσει του χρόνου υπερεργασίας των εργαζόμενων. Τότε, όπως κάθε καλός συμφεροντολόγος, ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να συγκρίνει πόσα έβαλε και πόσα έβγαλε από την όλη του αυτή προσπάθεια. Το ποσοστό κέρδους είναι το μέτρο της απόδοσης όλης αυτής της κοπιαστικής δουλειάς και ορίζεται

$$\pi = \frac{v}{\sigma + \mu} \quad (1).$$

Με έναν απλό μετασχηματισμό το ποσοστό κέρδους μετατρέπεται έτσι ώστε να εμπεριέχει την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου

$$\left(\frac{\sigma}{\mu}\right) : \pi = \frac{v}{\sigma + \mu} = \frac{v/\mu}{\sigma/\mu + 1} \quad (2).$$

Παρατηρούμε, συνεπώς, ότι το ποσοστό κέρδους έχει δύο βασικά συνεκτικά στοιχεία, το ποσοστό εκμετάλλευσης στον αριθμητή

$$\left(\frac{v}{\mu}\right)$$

και την οργανική σύνθεση του K στον παρονομαστή

$$\left(\frac{\sigma}{\mu}\right).$$

Τηλεργασία και ποσοστό κέρδους

Είδαμε παραπάνω πως η τηλεργασία έχει δύο αποτελέσματα το οποία είναι θετικά για τον κεφαλαιοκράτη· συνεπώς αναμένουμε να βρούμε πως το ποσοστό κέρδους του κεφαλαιοκράτη θα είναι υψηλότερο. Όντως σε τελική ανάλυση έτσι συμβαίνει, όμως αξίζει να το δούμε διεξοδικότερα.

Για να κάνουμε τη σύγκριση μεταξύ δυο στιγμών, πριν και μετά την τηλεργασία πρέπει να τις αντιπαραβάλουμε μεταξύ τους. Αρχικά, ως προς το ζήτημα του πρώτου αποτελέσματος τα πράγματα είναι ξεκάθαρα. Στην τηλεργασία η εργασία ανεξαρτήτως του πόσο πληρώνεται (μ) ή το πόσα άλλα έξοδα έχει η διαδικασία (σ) έχει την τάση να επεκτείνεται. Το ποσοστό εκμετάλλευσης αυξάνεται, και συνεπώς ο αριθμητής του κλάσματος που εκφράζει τείνει να αυξάνεται, το ποσοστό κέρδους ακολουθεί αυτή την αύξηση.

$$\pi \uparrow = \frac{v \uparrow}{\sigma + \mu} = \frac{\left(\frac{v}{\mu}\right) \uparrow}{\frac{\sigma}{\mu} + 1} \quad (3)$$

Αυτό είναι το πρώτο αποτέλεσμα το οποίο παρουσιάστηκε εισαγωγικά και είναι ξεκάθαρο. Ως προς το δεύτερο, όμως, «τον μηχανισμό εξοικονόμησης», τα πράγματα είναι λίγο πιο περίπλοκα.

Ως προς το δεύτερο αποτέλεσμα, τον μηχανισμό εξοικονόμησης, αυτός φαίνεται να ρίχνει τα μη εργατικά κόστη του κεφαλαίου, αν το σ έπεφτε στις εξισώσεις (1), (2) τότε θα περιμέναμε το ποσοστό κέρδους να ανεβεί. Όμως δεν είναι ακριβώς έτσι, διότι οι δαπάνες εξοπλισμών ή πρώτων και βοηθητικών υλών, ως ανάγκες της εργασιακής διαδικασίας, δεν εξαφανίζονται. Απλώς πλέον δεν επιβαρύνεται με αυτές το κεφάλαιο. Αντίθετα, όπως σημειώνουν οι έρευνες, και όπως αναγνωρίζουν ακόμα και οι νέοι νόμοι εργασίας που ενσωματώνουν την τηλεργασία, απλώς αυτή επιβαρύνει την εργασία. Ας πάρουμε τα πράγματα από την αρχή.

Το κεφάλαιο, πριν την τηλεργασία, έμπαινε στη διαδικασία αξιοποίησης με

Κ μονάδες κεφαλαίου. Από αυτές δαπανούσε σ για εξοπλισμό και υλικά και πλήρως μ τους εργάτες. Αυτές οι ανάγκες καθορίζονται από την τεχνική σύνθεση της παραγωγής, ο κεφαλαιοκράτης μπορεί να διαλέξει όσο Κ θέλει· όμως, για την εκάστοτε παραγωγική διαδικασία, δεν επιλέγει αυθαίρετα το πώς αυτό πρέπει να διανεμηθεί σε σ και μ . Αυτή η αντικειμενική αναλογία μεταφραζόμενη σε όρους αξιών αποτελεί την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου την οποία περιγράψαμε παραπάνω.

Στην ίδια παραγωγή με τηλεργασία, οι τεχνικές απαιτήσεις της παραγωγής δεν αναμένεται να αλλάξουν. Αν ένα μηχάνημα είναι απαραίτητο για την παραγωγή ενός προϊόντος, δεν πρόκειται η διαδικασία της τηλεργασίας να συμβεί χωρίς αυτό. Αυτό το οποίο μπορεί να συμβεί είναι απλώς ο εργάτης να αποκτά απομακρυσμένα πρόσβαση σε αυτό. Η τεχνική σύνθεση του κεφαλαίου, συνεπώς, δεν μπορεί να μειωθεί λόγω της τηλεργασίας, μπορεί όμως να αυξηθεί. Αν το μηχάνημα συνεχίζει να είναι απαραίτητο για την παραγωγή και απλώς ο εργάτης αποκτά απομακρυσμένα πρόσβαση σε αυτό, τότε έχουμε νέες κεφαλαιακές απαιτήσεις στην παραγωγή. Κάπως πρέπει το μηχάνημα να έρθει σε επικοινωνία με την εργασία, διαφορετικά απλώς θα κείτεται άχρηστο και η παραγωγή δεν θα συμβεί ποτέ. Συνεπώς, πλέον για την παραγωγή πρέπει να προσθέσουμε νέα εργαλεία επικοινωνίας τα οποία απαιτούνται· τουλάχιστον μερικά χιλιόμετρα καλώδια και μερικούς υπολογιστές, αν όχι δορυφόρους, κινητά, υπηρεσίες, servers και ό,τι άλλο. Αν συνεπώς ο κεφαλαιοκράτης έχει να προσφέρει Κ στην οικονομία μας, τότε αν πλήρως σαν καλός φιλελεύθερος όλα τα αγαθά στην αξία τους θα έπρεπε να αγοράσει όλα τα παλιά εργαλεία (σ) αλλά και όλα τα νέα ($\Delta\sigma$) που απαιτούνται, και για την εργατική δύναμη θα της έμενε μόνο $\mu' = K - \sigma' = K - \sigma - \Delta\sigma$.

Έτσι, η οργανική σύνθεση του κεφαλαίου θα είχε την τάση να είναι υψηλότερη από ό,τι προηγουμένως:

$$ΟΣΚ \uparrow = \frac{\sigma' \uparrow}{\mu' \downarrow} = \frac{\sigma + \Delta\sigma}{\mu'} \quad (4)$$

Αυτό θα είχε αρνητικό αντίκτυπο στο μέσο ποσοστό κέρδους:

$$(4), (2) \rightarrow \pi \downarrow \quad (4), (2) \rightarrow \pi \downarrow$$

Όπως είδαμε όμως αρχικά, αντίθετα σε ό,τι μόλις είπαμε, το κεφάλαιο δεν έχει αυξημένα έξοδα. Αυτό συμβαίνει στον βαθμό που δεν πληρώνει πλήρως τα νέα έξοδα που θα έπρεπε να αναλάβει, αλλά τα μεταφορτώνει στους εργάτες. Μάλιστα, όσο μπορεί τους φορτώνει και άλλα έξοδα, τα οποία δεν σχετίζονται με την τηλεργασιακή διαφορά.

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα είναι τα έξοδα θέρμανσης. Αν στην αρχική συνθήκη, ο κεφαλαιοκράτης πλήρως το 1% του σ για έξοδα θέρμανσης της επιχείρησης (ως βοηθητικές ύλες), πλέον μπορεί να το αποφεύγει, αφού τα μηχανήματα δεν του παραπονιούνται για το κρύο ή τη ζέση. Οι εργάτες, όμως, όσο δουλεύουν συνεχίζουν να έχουν τις ίδιες ανάγκες διαχείρισης του κλίματος. Έτσι, καθένας τους στα σπίτια του ανάβει περισσότερο την θέρμανση κατά τις 8(?) ώρες εργασίας της. Σε ένα πρώτο επίπεδο, αυτό σημαίνει πως η αξία της εργασιακής δύναμης των εργατών ανεβαίνει.

Ας δούμε ένα παράδειγμα με σταθερή ΟΣΚ. Όμως, ο κεφαλαιοκράτης είπαμε δεν τα πληρώνει όλα, αφού κρατάει τους εργάτες σπίτι. Τότε, διαθέτει Κ και αγοράζει τα ελάχιστα δυνατά αγαθά: $\sigma'' < \sigma' = \sigma$, ένα προσυμφωνηθέν ποσό αφορά την παλαιότερη αξία της εργατικής δύναμης: μ το οποίο το πληρώνει όπως απαιτούν τα συμβόλαια στους εργάτες. Ένα υπόλοιπο το εξοικονομεί, λόγω όλων των αγαθών που δεν χρειάστηκε να αγοράσει:

$$x = K - \sigma'' - \mu \quad (5)$$

Αυτό είναι το αποτέλεσμα εξοικονόμησης το οποίο περιγράψαμε αρχικά και έχει ως αποτέλεσμα υψηλότερες δυνατότητες απόδοσης για το κεφάλαιο. Αν προσπαθούσαμε να υπολογίσουμε, σαν καλοί συμφεροντολόγοι, πόσα βγάλαμε και πόσα βγάλαμε στη διαδικασία αξιοποίησης θα βρίσκαμε το εξής ποσοστό, κατ' αναλογία της εξίσωσης

$$(1), \frac{v}{K-x} (5')$$

Τότε θα βλέπαμε ότι οι αποδόσεις έχουν εκτοξευτεί.

$$\frac{v \uparrow}{(K-x) \downarrow} \uparrow\uparrow (6)$$

Όμως, αυτό ισχύει μόνο υπό την προϋπόθεση ότι θα καταφέρνουμε συστηματικά να υπομισθώνουμε την εργασιακή δύναμη των εργατών μας. Αυτή η υπόθεση δεν είναι εύκολη ή απλή, καθώς αφενός σχετίζεται άμεσα με την ταξική πάλη και την αδυναμία της να καταπολεμήσει την αδικία.

Συμπεράσματα

Σε ένα βασικό επίπεδο η νέα σχέση τηλεργασίας επιφέρει θεμελιακές αλλαγές στο κεφαλαιοκρατικό σύστημα.

Σε μια πρώτη ανάλυση, αποτελεί ενισχυτικό παράγοντα της κερδοφορίας του κεφαλαίου και συνεπώς μπορεί να παίξει σταθεροποιητικό ρόλο στις καπιταλιστικές οικονομίες. Αυτός είναι και ο λόγος που η εργοδοσία διαφημίζει και αποδέχεται αυτή τη νέα σχέση. Μεγάλο

κομμάτι των επιχειρήσεων πρόκειται με τον έναν ή τον άλλο βαθμό να συνεχίσει τέτοιου τύπου μορφές εργασίας και μετά το πέρας της πανδημίας.

Είδαμε πως ουσιαστικά μπορούμε να διακρίνουμε δύο αποτελέσματα. Το πρώτο αποτέλεσμα [εξίσωση (3)] είναι σαφώς ενισχυτικό στην κερδοφορία. Το δεύτερο αποτέλεσμα, όμως είναι αρκετά πιο περιπλοκό και κατ' ουσίαν έχει αντιφατικά αποτελέσματα. Καταρχάς, ανεβάζει την ΟΣΚ, και άρα μειώνει το μέσο ποσοστό κέρδους [εξίσωση (4)], εντέλει όμως μέσα από έναν μηχανισμό που μετακυλίζει κόστη από το κεφάλαιο στην εργασία, το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να είναι αντίθετο (5).

Το συνολικό αποτέλεσμα της τηλεργασιακής σχέσης αναμένεται να είναι θετικό για την κεφαλαιακή αξιοποίηση [εξίσωση (6)]. Συνεπώς, μπορεί να παίξει σε ένα πρώτο επίπεδο σταθεροποιητικό, ενισχυτικό προς την κερδοφορία ρόλο στις καπιταλιστικές οικονομίες. Όμως, δημιουργεί νέες αντιφάσεις (5) και τείνει να αυξάνει την τεχνική και την οργανική σύνθεση του κεφαλαίου (4), εντείνοντας τον πυρήνα του νόμου της πτωτικής τάσης του μέσου ποσοστού κέρδους. **T**